

Researcher:
Social Science Studies
(2018) Cilt 6 / Sayı 4, s. 118-128

RSSS
ISSN:2148-2691

İbnü'l-Cevzî ve Birgivî'nin Tasavvuf Eleştirisi

Fehmi SOĞUKOĞLU¹

Özet

İmam Birgivî, Tasavvufun kurumsal anlamda zirve olduğu hicrî onuncu yüzyıl ulemasındandır. Tasavvufi bir ortamda yetişen Birgivî, dönemindeki tasavvufî yapıları yakından tanıma imkânı bulmuştur. Tasavvuf hakkında detaylı bilgisi bulunan Birgivî'nin Tasavvufu bir bütün olarak reddetmediği görülmektedir. Manevî bilginin kabulü için dört şart olması gerektiğini belirten Birgivî'nin bu şartlar arasında "Mürşid-i Kâmil'e arz"ı da zikretmesi onun sûfî olmasa da tasavvuftan etkilenmiş bir şahsiyet olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Bununla birlikte dönemindeki tasavvuf adı altındaki dinin aslına uygun olmadığını düşündüğü uygulamalara karşı çıkmıştır. İmam Birgivî, yapmış olduğu eleştirilerde tasavvufun doğrudan hedef almamaktadır. Sözgelimi zikretmenin meşru olduğunu dile getirir. Yine zikir esnasında hareket etmenin müstehap olarak değerlendirilebileceğini kabul eder. Bununla birlikte zikirde lafızların doğru çıkarılmamasını eleştirmektedir. Tasavvuftaki batınî hususları eleştirirken, tasavvufun batınî unsurlar içermesinden ziyade, şeriatın zahirini terk eden batınî düşüncüyü tenkit eder. İmam Birgivî'nin yapmış olduğu tenkitler kendisine özgü olmayıp tarihsel süreçte birçok âlim tarafından dile getirilmiş hususlardır. İbnü'l-Cevzî de bunlar arasında ön plana çıkan şahsiyetlerdendir. Bu bağlamda Birgivî-İbnü'l-Cevzî karşılaştırması, Birgivî'nin eleştirilerinin arka planı hakkında bilgi sunacaktır.

Anahtar kelimeler : İmam Birgivi, İbnü'l-Cevzî, Tasavvuf, Tenkit.

Imam Birgivi, Ibn al-Jawzi's Sufi Critique

Abstract

Imam Birgivi was one of the ulama (Islamic scholars) of the Hijri 10th century in which Sufism was institutionally at the peak. Birgivi, who grew up in a sufistic environment, had the opportunity to get to know the sufistic structures of his era. It can be seen that, Birgivi, who has detailed knowledge about Sufism, does not reject Sufism as a whole. Even though he is not a Sufi, the statement of Birgivi that, there should be four conditions for the acceptance of moral knowledge and one of these conditions is "Asking to Murshid-I Kamil (Competent Guide in Sufism)", reveals that he is influenced by Sufism. Nevertheless, during his era, Birgivi opposed the religious practices under the name of Sufism that he considered inauthentic. Imam Birgivi does not directly target Sufism in his criticisms. For example, he states that Dhikr is legitimate. He also states that moving in Dhikr can be considered as mustahabb. However, he criticizes incorrect pronunciation of the wordings (such as names of Allah) during the Dhikr. While he is criticizing the esoteric issues in Sufism, he does not claim that Sufism includes esoteric issues, but he rather criticizes the esoteric thoughts, which abandon the apparent Sharia. Imam Birgivi's criticisms are not sui generis, but are the issues raised by many scholars throughout the history. For instance, Ibn al-Jawzi is one of the prominent figures among them. In this context, the comparison of Birgivi and Ibn al-Jawzi will provide information about the background of Birgivi's criticisms. Abstract abstract abstract abstract abstract abstract abstract abstract abstract abstract abstract abstract abstract abstract abstract abstract.

Keywords: Imam Birgivi, Ibn al-Jawzi, Sufism, criticism.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, fehmisogukoglu@hotmail.com;

GİRİŞ²

İslâm'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derunî hayat tarzı olarak tanımlanan Tasavvuf, İslâm'ın mânevî yönünü konu edinen bir ilim dalıdır.³ Bu ilim dalı tarihsel olarak Zühd dönemi, tasavvuf dönemi ve tarikatlar dönemi olmak üzere genelde üç kısma ayrılarak incelenir.⁴ Bu dönemler arasında çeşitli farklılıklar olmakla birlikte özellikle zühd döneminin tasavvuf ve tarikatlar döneminden Kur'an ve sünnete uygunluk açısından farklılaştığı bazı müellifler tarafından dile getirilmektedir. İbnü'l-cevzî bu farklılaşmayı erken dönemde vurgulayan şahsiyetlerden birisidir. O, *Telbîsü İblîs* kitabında bu konuya özel bir fasıl ayırmış ve Şeytan'ın tasavvuf ehlini yanıltması başlığı altında kendi görüşleri çerçevesinde konuyu incelemiştir. Bu konuda zahitlerle sûfîleri birbirinden ayırmıştır ve sûfîlerin semâ ve raksle gerek âhireti arayan âvamdan insanları ve gerekse dünya ehlini kendilerine çektiğini belirtmiştir.⁵ İbnü'l-Cevzî dışında birçok âlimin de tasavvufa dair eleştirileri olmuş ve bu konuda bir literatür oluşmuştur. İmam Birgivî de tasavvuf eleştirisi yapan zevâttan birisi olarak görülmektedir. Bazı araştırmacılar onun İbn Teymiyye'den etkilendiği iddiasında bulunmaktadır.⁶

Bu araştırmada İmam Birgivî'nin tasavvufa dair yapmış olduğu eleştiriler İbnü'l-Cevzî'nin yapmış olduğu tenkitlerle karşılaştırılacak ve eleştirilerin nitelikleri arasında mukayese yapılacaktır. Bu mukayese İmam Birgivî'nin tasavvufa dair yapmış olduğu eleştirilerin sebebini ve arka planını ortaya koymaya yardımcı olacaktır.

İmam Birgivî'nin sûfî olduğu hususunda çelişkili bilgiler vardır. Nitekim babası Bayramiyye tarikatına mensuptur ve kendisinin de bir dönem Şeyh Abdullah Karamanî'ye intisap ettiği aktarılmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma onun tasavvufa dair yapmış olduğu eleştirilerin dışarıdan bir eleştiri mi olduğu, yoksa bir sûfî olarak öz eleştiri mi yaptığı hususunun netleştirilmesine katkı sunacaktır.

Tarihsel Süreçte Tasavvufa Dair Yapılan Tenkitler

Tasavvuf araştırmacıları Tasavvuf tarihini genelde üç kısma ayırarak inceler. Bu dönemler zühd dönemi, tasavvuf dönemi ve tarikatlar dönemidir.⁷ Bir ilmi dönemlere

² Bu makale "Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi" sempozyumunda şahsım tarafından sunulan "Birgivî'nin Tasavvuf'a Dair Eleştirilerinin Arka Planı: İbnü'l-Cevzî -Birgivî Karşılaştırması" isimli bildiri genişletilerek hazırlanmıştır.

³ Reşat Öngören, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 119.

⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 10. Baskı, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 84.

⁵ Ebu'l-Ferec İbnü'l-cevzî, *Telbîsü İblîs*, (Mısır: Dârü't-tahrîr, 1992), 2:189.

⁶ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızedeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 100.

⁷ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 84.

ayırarak haddi zatında bir gelişimin veya değişimin ifadesidir. Bu dönemleri bir gelişim olarak kabul edersek meşrû zeminde, aslına uygun bir açılım olarak değerlendirilecektir. Değişim olarak kabul edersek Tasavvuf'un aslında olmayan bazı unsurlara yönelme olarak kabul edilecektir.

Tasavvufun tarihsel sürecinde hem gelişim ve hem de değişimlerin yaşandığını tespit etmek mümkündür. Bu hususu daha net ifade etmek gerekirse tasavvuf terimlerinin ortaya çıkması açık bir gelişimdir. Tasavvufta melâmet adı altında ibadetleri önemsizleştirmek ise açık bir değişimdir. Bu açık örneklerin dışında rabîta, zikr-i cehrî, semâ gibi tartışmalı sayılabilecek birçok örnek vardır. Sûfilere göre bunlar bir gelişme olarak kabul edilirken, aynı unsurlar tasavvuf tenkitçileri tarafından bir değişim ve sapma olarak değerlendirilmiştir.

Tasavvuf'a dair tenkitte bulunanlar sûfî olanlar ve tasavvuf tenkitçileri⁸ olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Sûfî olanlar genelde sapma olan durumlara ait, aslında tasavvufî olmayan, ancak tasavvufa mâl edilebilecek, tasavvuf adına yapılan açık değişimleri tenkit etmektedir. Tasavvuf tenkitçileri ise eleştiri sahasını daha geniş tutup tasavvufta genel kabul görmüş kavramlara veya metodlara karşı çıkmaktadır.

Tasavvuf'a dair yapılan tenkitler ilk dönemden itibaren kendisini göstermektedir. Tasavvufu zühd döneminden ele alırsak Hz. Peygamber'in zahidlik adına yapılan bazı davranışları yasakladığı görülmektedir. Bu hususta şu rivâyet ilgi çekicidir:

Enes ibni Malik (r.a.) den; Nebimizin nafîle ibadetlerini öğrenmek üzere üç kişilik bir grup, onun eşlerinin evlerine geldiler. Kendilerine Nebimizin ibadetleri bildirilince, onlar bunu azımsadılar ve -Allah'ın Resulü nerede biz neredeyiz? Onun geçmişteki ve gelecekteki günahları bağışlanmıştır, dediler. İçlerinden biri; - Ben ömrüm sonuna kadar, bütün gece uyumaksızın namaz kılacağım, dedi. Bir diğeri; -Ben de hayatım boyunca gündüzleri oruç tutacağım ve oruçsuz gün geçirmeyeceğim, dedi. Üçüncü sahâbi de; -Ben de sağ olduğum sürece kadınlardan uzak kalacak, asla evlenmeyeceğim, diye söz verdi. Bir müddet sonra Peygamberimiz onların yanına geldi ve kendilerine şöyle dedi; -"Şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Sizi uyarıyorum! Allah'a yemin ederim ki, ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve O'na en saygılı olanınızım. Fakat ben bazen oruç tutuyorum, bazen tutmuyorum. Gece hem namaz kılıyor, hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir." ⁹

Zühd döneminde benzer birçok rivâyete rastlamak mümkündür. Bu tür rivâyetlerin yanında tasavvuf döneminde gerek sûfilerin, gerekse tasavvuf tenkitçilerinin tasavvuf eleştirileri olmuştur. Sözelimi, Şakîk-i Belhî (164/780), Serî Sakatî (257/870), Cüneyd Bağdadî (297/909), Sehl b. Abdullah Tüsterî (283/896), Yahya b. Muaz Râzî (258/871), Ebu'l-Hüseyn Nûrî (295/907), Vasîfî (320/932), Ebu Ali Ruzbârî

⁸ Sûfî olmayıp Tasavvuf'a dair tenkitte bulunanlar, çalışmamızda "tasavvuf tenkitçileri" olarak adlandırılacaktır.

⁹ Buhari, Nikah, 1; Müslim, Siyam, 35.

(322/933) ve diğer birçok sûfiden tasavvufa dair tenkitler kaydedilmiştir. Bûşencî'nin (358/968) "Önceleri tasavvufun adı yoktu ama hakikatı vardı. Şimdi ise durum tam tersi, ismi var hakikatı yok" şeklindeki dönemindeki bazı sûfilere yaptığı eleştiri kayda değerdir.¹⁰

Tarikatlar dönemine kadar eser veren sûfilerin birçoğunun Tasavvuf'a dair tenkitleri olmuştur. Haris Muhâsibî (243/857); Sünnete çağırır gibi gözüken bid'atların, taata çağırır gibi gözüken masiyetlerin, hayra çağırır gibi gözüken şerhlerin varlığından bahsettikten sonra bu duruma; Hak yolunda gitmek isteyen bir kimsenin kalbine ihlas için ameli terk etme düşüncesinin gelmesini örnek olarak gösterir. Yine Şeytan'ın zühd ve tevekkül konularında kişiyi bid'ate sürükleyebileceğinden bahseder. Bu duruma örnek olarak; bazı zahitlerin malını mülkünü kaybetmesini, ana-baba hukukuna riâyet etmeyişi, çalışmayı terk edip tevekküle dalışlarını, Müslümanlara bir bela gelse dahi rızâ ve sürûr izhar etmelerini, yolluksuz yola çıkmalarını, insanların kalbinden geçeni bilmek gibi gaybî bilgilere erişme iddiasının bulunmasını zikreder.¹¹

Hakîm Tirmizî (320/932), Serrâc (378/988), Kelâbâzî (380/990), Ebû Tâlib Mekkî, Kuşeyrî (465/1072), Hücvîrî (470/1077) ve Gazzâlî'nin (505/1111) de tasavvufa dair çeşitli tenkitleri olmuştur.¹² Söz gelimi Kuşeyrî " Bu taifenin gerçek temsilcilerinin çoğu yok olup gitmiştir. Bizim zamanımızda onların sadece eserleri kalmıştır. Bu yolda artık bir zayıflık, hatta yok olmaya yüz tutuş oluşmuştur. Kendilerine tabi olunacak şeyhler geçip gitmiştir. Onların menheç ve sünnetine tabi olan gençler de pek kalmamıştır. Verâ yok olmuş, tamâ artmış, kalplerden şeriat hürmeti uzaklaşmıştır."¹³ demektedir. Hücvîrî de kendi dönemine kadar gelen Tasavvuf ekollerinden on ikisinin adını zikrettikten sonra bunlardan iki fırkanın dalâlette olduğunu belirtmiştir.¹⁴

Sûfilere tasavvufa dair yapmış olduğu tenkitler değerlendirildiğinde sûfilere ortak görüşlerinin eleştirilmediği görülür. Uludağ'ın tespitleri doğrultusunda eleştiriler daha çok meşrep farklılığı, makam farklılığı, sûfi görünümlü bid'atçıların varlığı sebepleriyle olmuştur.¹⁵

İbnü'l-Cevzî'nin Tasavvuf Tenkiti

İbnü'l-Cevzî 510/1116 tarihinde dünyaya gelmiş, Hanbeliyye mezhebine mensûb islâmî ilimlerin hemen her alanında eserler kaleme almış hicrî VI. yy. ulemasındandır.¹⁶

¹⁰ Mustafa Kara, *İbn Teymiyye'ye Göre İbn Arabî*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017).

¹¹ Haris Muhâsibî, *er-Riâye li-hukûkillâh*, 87-88.

¹² Kara, *İbn Teymiyye'ye Göre İbn Arabî*, 34-38; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, (İstanbul: Mavi Yayınları, 2011), 77-125.

¹³ Kara, *İbn Teymiyye'ye Göre İbn Arabî*, 36.

¹⁴ Ebu'l-Hasen Ali b. Osman Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, (Kahire: 2007), 2: 403.

¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, 48-54.

¹⁶ İbnü'l-Cevzî hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz vd., "İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 543.

Yaşadığı dönem; tasavvuf terimlerinin oluştuğu, kaynak eserlerin kaleme alındığı ve tarikatların kurulmaya başladığı bir zaman dilimine denk düşmektedir. Bu bağlamda temel tasavvuf eserlerini değerlendirebilecek bir durumda olduğu anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Cevzî, dönemine kadar yaşanan tasavvufi birikimi geniş bir şekilde ele alıp değerlendirmesini yapar. O, *Telbisü İblîs* isimli eserinin önemli bir bölümünü sûflere ayırmış ve bu eserinde Tasavvufa karşı çok yönlü tenkitlerde bulunmuştur. O, bu tenkitlerini insanların yanlışlarını araştırıp ortaya çıkarmak için yapmadığını, dine mal edilecek hataları tespit edip bunları dinden arındırma çabası güttüğünü belirtir. Onun bu konudaki şu söylemi kayda değerdir: “Belki eleştirdiğimiz kimse gerçekten Allah dostlarından, Cennet ehliyindedir. Bununla beraber hata ve zelleleri olabilir.” Onun yaptığı tenkitler iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi sûflerin yaptığı yanlış davranışlar, ikincisi ise kendilerini tasavvufa nispet eden hakikatte sûfi olmayanların yaptığı hatalar.¹⁷ Birinci eleştiri türüne örnek olarak tasavvuf klasikleri yazarlarının hemen hepsini eleştirir. Ebû Tâlib Mekkî, Serrâc, Ebû Nuaym el-İsfehânî ve Kuşeyrî gibi tarikat öncesi dönemde yaşayan önemli sûfiler tenkit ettiği şahsiyetlerdendir. İkincisine örnek olarak Hulûlîlerin¹⁸ tasavvuf görüntüsü altında İslâm dışı söylemlerini aktarır.¹⁹

İbnü'l-Cevzî; Cüneyd Bağdadî ve Rûveym gibi ilk tasavvuf temsilcilerinin doğru bir yaşantı içerisinde olduğunu ima ettikten sonra Şeytan'ın sûfleri kandırmaya başladığını zikreder. Şeytan'ın birinci planda sûfleri ilimden uzaklaştırdığını, bunun akabinde onları dünyadan tamamen kaçınmaya ittiğini, hatta dünya malını akrep saymalarına neden olduğunu belirtir. Bazı sûflerin faydalı her şeyi terkettiğini hatta bazılarının uzanmayı bile terk ettiklerini söyler. Cevzî'ye göre bu davranışta bulunanlar samimi idiler ancak hatalı bir yol benimsemişlerdi.²⁰

İbnü'l-cevzî sûflerin zamanla mevzû hadislerle amel etmeye başladıklarını söyler. Akabinde açlık, fakr, vesvese, havâtır kavramlarından bahseden kimselerin ortaya çıktığını ve bu konularda eserler kaleme alınmaya başlandığını aktarır.²¹ Bu konuda ilk eser yazarlardan birisi Haris Muhasibîdir. İbnü'l-cevzî Muhasibîyi açık bir dille tenkit etmemişse de yukarıda geçen terimleri kaleme almayı küçümseyici bir siyakla zikreder.

Muhasibî'den sonra yamalı giymek, semâ yapmak, vecd, raks ve tasfik (alkış) gibi unsurların tasavvufa dahil olduğunu ve her geçen gün şeyhlerin yeni icatlar oluşturduğunu savunur. Onu en çok tenkit alanına çeken unsurlar bu zikredilenler

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, 2: 197.

¹⁸ “İlâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine veya tamamına intikal edip onlarla birleşmesi anlamında bir terim.” Bkz. Kürşat Demirci, “Hulûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 18: 340.

¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, 2: 198.

²⁰ İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, 2: 191.

²¹ İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, 2: 192.

değildir. O, bütün bu süreçlerden sonra anlatımını asıl eleştirmek istediği noktaya getirir ve zâhir-bâtın ayırımının yapılmaya başladığına dikkati çeker. Ona göre bazıları aklıktan hayal âleminde yaşamakta ve ilahî aşk iddiasında bulunmaktadır. O, bu tür kimselerin ilahî aşk adı altında güzel bir şahsı hayal ettiklerini savunur. Ki bu durum küfür ve bid'at arasında bir konumdadır. Ona göre bu yol üzere olan kimselerin bir kısmı hulûl ve ittihâd inancına sapmışlardır.²²

İbn Cevzî, Sülemî gibi önemli sûfîleri bizzat ismini anarak tenkit eder. Sözelimi *Hakâikü't-tefsîr* isimli eserini küçümser ve Sülemî'nin sika olmayan, tasavvuf namına hadis uyduran bir şahsiyet olduğuna dair rivâyette bulunur.²³

İbnü'l-Cevzî, Serrâc'dan bahsederken onun batıl inançlar içeren *Luma'* adında bir kitap kaleme aldığını söyler. O, Ebû Tâlib Mekkî'nin *Kütü'l-kulûb* adlı eserinin mevzû hadisler ve bâtil inançlar barındırdığını belirtir. İsfehânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* isimli eserini beğenmeyip sahabilerin sûfî tabakatında zikredilmesine karşı çıkar. Ayrıca Kuşeyrîyi de eleştirerek onun tasavvufî terimleri kullanmasını hatalı bulur. Tefsirinin ise daha kabul edilemez olduğunu belirtir. Son olarak Gazzalî'nin de İhyâ'sında batıl hadisler zikrettiğini, keşften bahsederek fıkıh metodundan çıktığını, batınî tefsirler yaptığını aktarır.²⁴

İbnü'l-Cevzî, Zünnûn el-Mısırî, Beyazîd-ı Bistâmî gibi sûfîlerin aleyhine olduğunu düşündüğü bazı rivâyetlere eserlerinde yer verir, ancak yine aynı zevattan onların Kur'ân ve Sünnet'e tabi olduklarına dair rivâyetler de aktarır. Söz gelimi; Zünnûn Mısırî'nin velîlerin makamlarından bahsettiğini, Mısır'ın büyük alimi Abdullah b. Abdulhakem'in ona reddiyede bulunduğunu ve Mısırî'nin Mısır'ı terketmek zorunda kaldığını belirtir. Benzer bir şekilde Ebû Süleyman Dârânî'nin Şam'ı terkettiğini söyler. Yine sûfîlerden Ahmed b. Hivârî'nin velîleri peygamberlerden üstün gördüğüne dair rivâyetlere yer verir.²⁵ İbnü'l-Cevzî sûfî müelliflere yukarıdaki tenkitlerini yaptıktan sonra onlardan gelen şatahat²⁶ içeren rivâyetleri ele alarak şiddetli eleştirilerde bulunur.

İbnü'l-Cevzî'ye göre zâhitler ve sûfîler birbirinden ayrı iki gruptur. Ona göre Fudayl b. İyaz, İbrahim b. Edhem, Maruf Kerhî gibi ilk dönem zâhitleri sûfî değildir. O, bu son zevâtın zahit olduğunu zühht hayatının ise eleştirilemeyeceğini belirtir.

Bütün bunlardan İbnü'l-cevzî'nin açıkça tasavvuf karşıtı bir şahsiyet olduğunu anlamaktayız. Bununla beraber onun zâhitliği öven bir kimse olduğunun da altı

²² İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, 2: 192.

²³ İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, 2: 192.

²⁴ İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, 2: 194.

²⁵ İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, 2: 195.

²⁶ "Sûfnin vecd ve istiğrak halinde söylediği, muhtevasında bir iddia bulunan söz anlamında tasavvuf terimi." Bkz. Süleyman Uludağ, "Şahitî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 370.

çizilmelidir. Ona göre zâhitlik naslara uygun manevî bir hayat tarzı iken, sûfîlik zâhitlik görüntüsü içeren ancak inanç ve amelde değişime uğramış, bid'at bir yapının adıdır.

İmam Birgivî ve Tasavvuf Tenkiti

İmam Birgivî 929/1523 tarihinde dünyaya gelmiş, hanefî mezhebine mensûb, birçok islamî ilim dalında eser yazmış hicrî X. yy. ulemasındandır.²⁷ Yaşadığı dönem Osmanlı'nın en güçlü çağını yaşadığı, tarikatların son derece yaygın ve serbest faaliyet yaptığı bir zaman dilimine denk düşmektedir. Bu bağlamda onun yaşadığı çevrede tasavvufî düşünce son derece aktiftir denilebilir.

İmam Birgivî'nin yaşadığı çevrenin dinî dokusuna uygun bir ailede büyümüş, babası Pîr Ali zâviye ehlinde âlim bir zât olarak kayıtlara geçmiştir.²⁸ Birgivî'nin tarikat ehli bir aile ortamında büyümüş olması, ilk hocasının bizzat babası oluşu onun gençlik döneminde tasavvufî düşünceyle yoğrulduğunu göstermektedir. Hatta Bayramiyye tarikatından ders aldığı kaynaklarda yer almaktadır.²⁹

İmam Birgivî, belki de yaşadığı toplumun getirdiği bir kazanımdan ötürü Tasavvuf'a doğrudan muhalif bir tavır içinde bulunmamıştır. Ancak döneminde yaşayan sûfîlerin birçok tavrını tenkit etmiştir. El-Tarîkatü'l-Muhammediyye isimli eseri bu tür eleştirilerle doludur. Aslında bu eserin yazılış gayesinin gerçek Muhammedî yolu beyan etme çabası olduğu da söylenebilir.

İmam Birgivîye göre Tasavvuf Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünnetinin zahiriyle temellendirilmelidir. Bunun dışına çıkan söylemler hakikatten sapmalar anlamına gelmektedir. Hakkı talep eden mü'min ise bu sapmayı idrak etmeli, Kur'anî olanla Şeytanî olanı birbirinden ayırt etmelidir. Cahil sûfîler veya gafil amel işleyenler Şeytan'ın iğvâsına düşen kimselerdir.³⁰ Birgivî, bazı sûfîlerin ilmî konularda yetersiz kaldığını savunur. Ona göre bu sûfîler kitap okumayıp, ilimlerini doğrudan Hz. Peygamber'den aldıklarını söyler, bazıları bunun da ötesinde doğrudan Allah Teâlâ'dan aldığını iddia eder.³¹

İmam Birgivî amel konusunda orta tutumlu olunması gerektiğini belirterek zühde aşırılığa karşı çıkmaktadır. Bu konuda birçok âyet ve hadis rivâyeti yaptıktan sonra şu soruyu sorar: "Eğer, senin zikrettiğin hususlar seleften gelen onların çok riyazet ettiği, dehr orucu ve visâl orucu gibi ibadetlerde ictihâd ettiği, gecenin tümünü kıyâm

²⁷ Emrullah Yüksel, "Birgivî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 191.

²⁸ M. Hulusi Lekesiz, *Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1997), 28.

²⁹ Davut Aldemir, *İmam Birgivî'nin Tasavvufî Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2015), 10.

³⁰ Takiyyüddin Mehmed Birgivî, *el-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 29.

³¹ Birgivî, *el-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 56-57

ettiği, iştah açıcı ve güzel şeylerden kaçındığı, her gece bir veya birkaç kez hatta birçok hatim yaptığı şeklindeki nakillere aykırıdır denirse, derim ki: Vahiyle diğerleri arasında aykırılık olmaz. Bu durumda bu söyleme de bir cevap vermeye gerek yoktur. Senin Kur'an ve sünnette geçen hususlara uyman gerekir.³² Ona göre sûfîlerin seleflerinden gelen bu tür rivâyetlerin çoğu senetsizdir, ayrıca bu aktarımlar doğru bile olsa iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi onlar bunu kalbî hastalıklara çare olarak yapmışlardır veya bu ibadetler onlarda fitrî bir âdete dönüşmüştür. Bu iki durum onların bu fiillerini meşrû hale getirmektedir.³³

İmam Birgivî bazı sûfîlerin şeriatın zahirini terk ettiklerini, dolayısıyla bâtinî bir yol benimsediklerini belirtir. Bu zümreden olanların halvet esnasında şeyhlerinin himmetiyle Allah'a ulaşma iddiasında bulduklarını aktarır. Onlara göre Allah'a ulaşma şeriatın zahirini terk etmeyle olduğunu söyler. Bu görüşlerinden ötürü Birgivî onları tekfir etmektedir.³⁴

Birgivî, Ehl-i Sünnet'in genel inançlarını naklederek velîlerin peygamberlerin mertebesine erişemeyeklerini belirtir.³⁵ Bunun akabinde bazı sûfîlerin dünyadayken Allah Teâlâ'yı gördüklerini iddia ettiklerini söyler. Ona göre bu iddia zımnen velînin peygamberden üstün olabileceğini içermektedir.³⁶ Yine bazı halvetîlerin Allah'ın yedinci ismine ulaştığı iddiasında bulunduğunu nakleder. Onun nakline göre halvetîlere göre bu isme peygamberlerden sadece Hz. Muhammed ulaşmıştır. O, bu durumdan ötürü, bu iddiada bulunan halvetîlerin peygamberlerden üstünlük iddiasında bulduklarını belirtir.³⁷

Birgivî, dönemindeki bazı sûfîlerin öğrenmenin insanı Allah'tan perdelediğine inandıklarını söyler. Onlara göre ilim, öğrenmekle elde edilmeyecek, keşf ile olacaktır. O, bu düşüncede olanların Ehl-i Sünnet'ten çıktığını belirtir.³⁸

İmam Birgivî, bazı cahil olan sûfî görünümlü kimselerin itikadî sapmalar içinde olduğunu söyler. Bazılarının Allah Teâlâ'yı gökyüzünde zannettiklerini, bazılarının Allah'ın masiyet ve kötülük murâd etmeyeceğine inandıklarını zikreder. Ona göre bu tür insanlardan keşif ve bazı harikuladeler oluşabilir. İstidrâc olarak nitelediği bu durumlara karşı, ariflerin sultanı olarak betimlediği Beyazıd-ı Bistamî'nin şu sözünü aktarır: "Bir

³² Birgivî, *el-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 71.

³³ Birgivî, *el-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 72.

³⁴ Birgivî, *el-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 56-57.

³⁵ Birgivî, *el-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 101.

³⁶ Birgivî, *el-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 99.

³⁷ Birgivî, *el-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 102.

³⁸ Birgivî, *el-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 137.

kimseye keramet verilse havada bağdaş kursa dahi ona aldanmayın emir ve nehiylerle olan ilişkisine bakın”³⁹

İmam Birgivî sâlik bir kimsenin tevazû içerisinde olması gerektiğinden bahsederken bu tevazuya bir sınır belirlemez. Hatta kişinin bütün varlıklarını kendisinden hayırlı olduğunu düşünmesini uygun bulur.⁴⁰ Bu konuda kişi Firavun ve İblis’ten kendisini nasıl daha aşağı görür sorusuna yanıt arar.⁴¹

İmam Birgivî tasavvufun ön gördüğü zikir metotlarını genel olarak kabul etmekle birlikte⁴², zikir esnasında yapılan aşırılıkları tenkit eder. Özellikle raks ve tevâcüdün yasaklanması gerektiğini belirtir. Bu konuda Tartuşî’den yapmış olduğu alıntı şu şekildedir: “Raks ve tevâcüdü ilk çıkaranlar Sâmirî’nin ashâbı oldu. Ses çıkaran buzağıyı yaptığı zaman Raks edip tevâcüd yaptılar. Bu kafirlerin ve buzağıya tapanların dinidir. Birgivî, zikir esnasında düzgün bir telaffuz olmaksızın yapılan söylemleri “anırma” olarak tavsif etmiştir.⁴³

İmam Birgivî bütün bu tenkitlerinin yanında eserlerinde birçok tasavvuf terimini kullanmaktan geri durmamıştır. O, velâyet ve kerâmet konusunda sûfîlerden ayrı bir düşünce ortaya koymamıştır. Ona göre kişi manevî tecrübeler de yaşayabilir. Bu tecrübelerin ilahî menşe’li olup olmadığı dört şekilde belirlenebilir. 1. Şeriate uygunluğu, 2- Mürşid-i kâmil’e arzı, 3- Salihlere arzı, 4- Nefse arz edilip iyi geliyorsa kaçınmak.⁴⁴

İmam Birgivî’nin manevî tecrübenin doğruluğunu belirlemede Mürşid-i kâmil’e arzı da sayması onun tasavvufî değerlere sahip olduğunun bir göstergesi olarak tespit edilebilir.

SONUÇ

İbnü’l-Cevzî ve İmam Birgivî’nin İslâmî ilimlerin hemen her alanında eser yazmış iki âlim olduğu görülmektedir. Her iki âlimin de tasavvufa dair tenkitlerinin bulunması, bu konudaki söylemlerinin karşılaştırılmasını önemli kılmaktadır.

İbnü’l-cevzî zühtle tasavvufu birbirinden ayırarak İbrahim b. Edhem, Fudayl b. İyaz gibi zâhitlerin sûfî olarak kabul edilemeyeceğini söyler ve klasik tasavvuf eserlerini yazan müelliflerin hemen hepsini tenkit eder. İmam Birgivî ise tasavvuf ve sûfî adını kullanmaktan imtinâ etmeyip, züht - tasavvuf ayrımını İbnü’l-cevzî gibi keskin bir

³⁹ Birgivî, *el-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, 138-139.

⁴⁰ Birgivî, *el-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, 228.

⁴¹ Birgivî, *el-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, 235

⁴² Birgivî, *el-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, 487.

⁴³ Birgivî, *el-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, 486; Bu durum sûfî meşrepli birçok fukaha tarafından da tenkit edilmektedir. Söz gelimi İzz b. Abdüsselâm bunlardandır. Bkz. Adnan Algül, *Nefâisu’l-İzz b. Abdüsselâm*, (Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2017), 164.

⁴⁴ Birgivî, *el-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, 197.

şekilde yapmaz. İlk dönem zahitlerine eserlerinde daha çok atıf yapsa da, diğer sūfîlerden de birçok aktarımda bulunur.

Bu iki alimin tenkitleri arasındaki benzerliği başlıklar halinde şu şekilde sunabiliriz:

	İbnü'l-Cevzî'nin tenkitleri	İmam Birgivî'nin tenkitleri
1.	İlimden uzaklaşma	İlimden uzaklaşma
2.	Dünyadan kaçınmada aşırılık, Zâhitlik namına fadali şeyleri dahi terk etme	Zühütte orta tutumu terk edip, aşırılıkta bulunma
3.	Mevzu hadislerle amel etme	Mevzu hadislerle amel etme
4.	İlahî aşk adı altında meşrû olmayan düşüncelere girme	İlmi doğrudan peygamberden hatta Allah'tan alma iddiası
5.	Zahir - batın ayrımı yapma	Şeriatın zahirini terk etme ve batınîlik
6.	Yamalı giymek, sema yapmak, vecd, raks ve alkış yapma	Sufilerin raks etmesi ve zikirde lafızları düzgün kullanmama
7.	Hulûl ve ittihad düşüncesinde olma	Tecsim düşüncesinde olma
8.	Velileri peygamberlerden üstün görme	Velileri peygamberlerden üstün görme

Son olarak, İmam Birgivî'nin tasavvufa dair yapmış olduğu tenkitlerin neredeyse tamamının İbnü'l-Cevzî'de var olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Aldemir, Davut. *İmam Birgivî'nin Tasavvufî Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2015.

Algül, Adnan, *Nefâisu'l-İzz b. Abdüsselâm*, Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2017).

Birgivî, Takiyyüddin Mehmed. *el-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, Dimeşk: Dârü'l-kalem, 2011.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim. *el-Câmiü's-sahîh*, Kahire: h. 1400.

Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadızedeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24. Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Demirci, Kürşat. "Hulûl" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18. Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Hücvârî, Ebu'l-Hasen Ali b. Osman. *Keşfü'l-mahcûb*. 2. Cilt. Kahire: 2007.

İbnü'l-cevzî, Ebu'l-Ferec. *Telbîsü İblîs*. 2. Cilt. Mısır: Dârü't-tahrîr, 1992.

Kara, Mustafa. *İbn Teymiyye'ye Göre İbn Arabî*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.

Lekesiz, M. Hulusi. *Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1997.

Muhâsibî, Haris. *er-Riâye li-hukûkillâh*, Kahire: Dârü'l-meârif, ty.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiü's-sahîh*, Riyad: 1998.

Öngören, Reşat. "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40. Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf ve Tenkit*. İstanbul: Mavi Yayınları, 2011.

Uludağ, Süleyman "Şathiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 38. Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Yavuz, Yusuf Şevki, "İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20. Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. 10. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Yüksel, Emrullah. "Birgivi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6. Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.